

ЧЕШКИТЕ ГЕОГРАФСКИ НАЗВАНИЯ *ČESKO*, *ČECHY* И ТЕХНИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ В ДРУГИ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

Павел Крейчи
Масариков университет, Бърно

После распада чехо-словацкой федерации и возникновения самостоятельной Чехии в 1993 году появилась острая необходимость различать понятия, обозначающие целое чешское государство (ч. *Česko*, англ. *Czechia*, болг. Чехия и т. д.), и понятия, обозначающие только его центральную историческую область (ч. *Čechy*, англ. *Bohemia*, болг. Богемия и т. д.). В нашем выступлении мы обратим внимание с одной стороны прошлому обоим географическим понятиям и с другой стороны тому, как различаются оба понятия в наше время, а именно, прежде всего, в славянских языках. Между тем, как германские и романские языки Европы к различению названия «*Česko*» от «*Čechy*» используют существующие семантические оппозиции Б-варианты (историческая область; Богемия) и Ч-варианты (государство; Чехия), в славянских языках эта оппозиция используется только ограниченно, а именно, и, прежде всего, в восточнославянском и болгарском «пространствах». Первичным значением Ч-варианта во всем славянском ареале является в наше время совершенно точно – «государство». Для выражения понятия «историческая область» в языках, не имеющих или не использующих по каким-то причинам Б-вариант, надо было бы использовать или альтернативный Ч-вариант (чешский язык, словацкий язык, македонский язык), или хотя бы единственный существующий Ч-вариант, но с необходимым уточняющим атрибутом, без которого могло бы прийти к фактическим неточностям и неясностям.

*With the break up of the Czech-Slovak federation and with the emergence of the independent Czechia in 1993 there appeared a need to make difference between the term that designates the whole Czech state (Czech: *Česko*, English: *Czechia*, Bulgarian: Чехия etc.) and the term that designates only the central historical territory (Czech: *Čechy*, English: *Bohemia*, Bulgarian: Богемия etc.). The study presents both the past of these two geographical terms and the difference between them from contemporary point of view mainly in Slavonic languages. The Germanic and Romance languages use for making the difference between „*Česko*“ and „*Čechy*“ the existing semantic opposition of B-variant (historical territory; Bohemia) and Cz-variant (state; Czechia), in Slavonic languages this opposition is used very marginally, mainly in Eastern Slavonic languages and in Bulgarian. The primary meaning of Cz-variant on the whole Slavonic territory today is surely „state“. For denoting of „historical territory“ in those languages that either don't have or don't use the B-variant because of different reasons, should be used either the alternative Cz-variant (Czech, Slovak, Macedonian language) or the only one existing Cz-variant, but with the necessity of using attributes for specification, because with the lack of such specification there will be factual inaccuracy and ambiguity.*

I. С оглед на затрудненията, които са предизвиквали още от самото начало географските имена¹, означаващи средноевропейската държава, наричана от 1990 година официално *Česká republika* (бълг. *Република Чехия* или *Чешка република* – аз лично предпочитам първия вариант, тъй като повече отговаря на българските терминологични стандарти) и съществуваща самостоятелно от 1 януари 1993 година, със сигурност е интересно да разгледаме по-отблизо какво е състоянието в езиците, които са генетично най-близки до чешкия, а именно славянските езици.

Словообразователната наставка, използвана в миналото за наименования на държави, близки в културно и географско отношение, при повечето славянски езици е латинският по произход суфикс *-ia*. Практически във всички славянски езици неговото произношение е запазено, изключение представлява чешкият език, където е настъпила промяна в *-ie*. Отделните славянски езици се различават по това, до каква степен тази наставка се използва за означаване на европейски държави. От едната страна са напр. българският, руският и полският, в които този словообразователен тип еднозначно доминира (руски – в 36 случая от 50², български – в 33, полски – в 30). За разлика от тях в други славянски езици преобладава словообразуването с помощта на наставки от домашен произход, чието ядро е групата съгласни *-ск-* (с варианти *-шк-*, *-цк-*, *-чк-* или *-к-*). Това се отнася главно за чешки и словашки – в тези езици приблизително две трети от имената са образувани с наставката *-sko* (с варианти *-ko* и *-cko*; словашки – в 36 случая, чешки – в 29). В сръбски и хърватски отношението между двата главни словообразователни типа е изравнено – окончанието *-ska* (с варианти *-ška* и *-čka*) преобладава в хърватски над типа *-ija* в съотношение 19 към 15, в сръбски език то е 17 към 17. В полски типът *-ska* е представен само в един случай, и то именно при името на самата Полша (*Polska*). Словообразуването с помощта на суфикс/окончание *-у* (т.е. *-u* или *-ы*), който в миналото в някои славянски езици е служил за образуване на географски наименования от жителските имена, днес е непродуктивно и броят на съществуващите имена е много малък. В руски това окончание присъства в названието на Нидерландия (*Нидерланды*), в полски, където употребата му е застъпена по-широко, се съдържа в имената *Niemcy, Czechy, Węgry, Włochy* (т.е. Германия, Чехия, Унгария и Италия). Суфиксът *-ia/-ie* в чешки присъства в осем случая (*Velká Británie, Belgie, Francie, Itálie, Albánie, Makedonie, Arménie* и *Gruzie*), в словашки след преименуването на Югославия на Сърбия и Черна гора през 2003 година има вече само едно такова наименование (*Velká Británie*).

¹ С множественото число искаме да изразим, че имаме предвид не само чешкото име, но и някои чуждоезикови еквиваленти, включително най-важния – английския.

² В общия брой 50 европейски държави включваме и Косово, Турция, Кипър и трите кавказки държави – Грузия, Армения и Азербайджан.

II. А как изглежда от тази гледна точка името на чешката държава в славянските езици? Руското и българското име са във вида *Чехия*, на украински *Чехія* и на беларуски *Чэхія*. Сръбският, хърватският и словенският вариант е *Їеџка* (сръбски на кирилица *Чешка*), чешкият и словашкият са *Їеско*. В македонски език съществуват паралелно формите *Чехија* и *Чешка*, което според нас е обусловено от факта, че в този все още относително нов книжовен славянски език е проникнала, поради исторически и политически причини, сръбската форма (*Чешка*). Само полската форма *Czechy* се отличава от останалите. Но тук трябва да подчертаем, че не може да се поставя знак за равенство между полската форма и чешката дума *Їечу*. Не може механично да се идентифицират словообразователните методи в различните генетично родствени езици само въз основа на наличието на един и същ словотворен формант. В чешки език още през XVIII и XIX век протича замяна на по-старите форми, завършващи на *-у* (*Ївѳцару*, *Rakousy*, *Bavory*, *Їпанѳлу*, *Sasy* и т.н.), с нови форми, завършващи на *-ско* (*Ївѳцарско*, *Rakousko*, *Bavorsko*, *Їпанѳско*, *Sasko* и т.н.). Същото бихме могли да кажем и за отношението *Їечу* – *Їеско*³. Поради силна връзка на думата *Їечу* с родната земя на чехите обаче не е настъпило преминаването ѝ към областта на книжните, архаичните или по друг начин стилистично маркирани изразни средства, както при именуването на останалите земи. Точно обратното – с течение на времето двете форми започват да се диференцират смислово: *Їечу* продължава и занапред да бъде традиционното наименование на историческата чешка земя, чешкото кралство, Бохемия; съдържанието на понятието *Їеско* се разширява и придобива семантиката на наименование на всички *чешки земи* (т.е. земите на чешката корона), а също така и обозначаване на цялата чешка национална територия, т.е. територията, която днес включва *Bohemia* (*Їечу*, англ. *Bohemia*, нем. *Böhmen*, фр. *Bohême*), *Moravia* (*Morava*, англ. *Moravia*, нем. *Mähren*, фр. *Moravie*) и чешката част на *Silesia* (*Slezsko*, англ. *Silesia*, нем. *Schlesien*, фр. *Silésie*). В полски окончанието *-у* се запазва при имената на някои държави и до днес, въпреки че този словообразователен тип вече не е продуктивен.

III. Относно означаването на Бохемия [Їечу] в славянските езици. Разграничаването на *Їеско* и *Їечу* с помощта на топонимите, които съдържат в корена на думата чешката лексикална морфема *ѳech-* – от една страна – и чуждия приспособен латински топоним *Bohemia* (от германски произход) – от друга, – не е толкова последователно в славянските езици, като в романските и германските (срв. напр. англ. *Bohemia*, нем. *Böhmen*, фр. *Bohême*, исп. *Bohemia* като наименование на Бохемия [Їечу] в сравнение с англ. *Czechia*, нем. *Tschechien*, фр. *Tchéquie*, исп. *Chequia* като наименование на Чехия [Їеско]). Посочената чешко-латинска двойка наименования съществува и в полски (*Bohemia* х *Czechy*), беларуски (*Багемія* х *Чэхія*), украински (*Богемія* х *Чехія*), руски (*Богемия* х *Чехия*) и български (*Бохемия*

³ Срв. Лутерер, Шрамек 2004: 63.

х *Чехия*), в съответните езикови варианти на интернет енциклопедията Уикипедия в съответните географски речникови статии се посочва и на сръбски (*Бохемија*, *Бохемска х Чешка*), хърватски и словенски (и в двата езика *Bohemiја х Češka*)⁴. Словашки диференцира двете понятия по същия начин като чешки (*Čechy х Česko*), т.е. с помощта на два различни словообразователни типа, в чиято основа и в двата случая е чешкият корен. Стремехът към семантично разграничаване на горепосочените понятия в македонски се демонстрира в *Česko-makedonský slovník* (2006), който за *Čechy* посочва еквивалент *Чехија*, докато името на държавата *Česko* се превежда със сръбската заемка *Чешка*⁵.

Неславянското означаване служи в съответните езици за означаване на Бохемия в рамките на Хабсбургската империя (1526–1918) или за времето преди идването на славяните по тези земи. Славянското наименование означава средновековната чешка държава. Постепенно, заедно с отслабването на международното политическо значение на Чехия, то започва да се употребява едновременно с Бохемия, т.е. с името на Чешкото кралство (*Regnum Boemiae*). През двадесети век, след създаването на Чехословакия, нейната западна част Бохемия [*Čechy*] вече се нарича само със съответната славянска дума (*Чехия/Чехия/Чэхия*, *Чешка/Češka*, *Czechy*). Едновременно с това в ежедневната, неформална комуникация тя служи като по-приемлив (въпреки че е семантично неточен) вариант на прекалено дългата и необичайна форма на наименованието *Československo* (рус./бълг. *Чехословакия*, сръб./мак. *Чехословачка*, пол. *Czechosłowacja* и т.н.). Еднословното обобщено наименование на трите чешки земи по време на съществуването на Чехословакия никога не е било политически приоритет. Като родина на чехите, като съвременна „чешка“ държава се възприема цяла Чехословакия, затова дори в други езици не е усещана необходимостта да се прави разграничение между *Čechy* и *Česko*. Прави се разлика само между държавата, Чехословакия, и нейните отделни исторически единици: „Чехия“ (която всъщност означава само Бохемия), Моравия, Силезия, Словакия и до 1939 година – и Закарпатска Русия (Рутения, днес Закарпатска област в Украйна). Федерализацията на Чехословакия със закон от есента на 1968 година и основаването на Словашката социалистическа република (ССР) и Чешката социалистическа република (ЧСР) също не допринесе за достатъчното разпространение на топонима *Česko* в обществото – комунистическите правилства не само у нас даваха предимство на дългите, поне трисловни политически наименования. Те, разбира се, често са се съкращавали, като тези съкращения в текстове от най-различен характер се предпочитат пред по-

⁴ Сръбски, хърватски и словенски вариант на латинската форма *Bohemia* обаче не сме успели да намерим в нито един използван тълковен или двуезичен речник, само в Уикипедия могат да се намерят в ограничен брой. Дали тези форми се срещат освен в Уикипедия и в други текстове – това е въпрос, който със сигурност би било добре да стане обект на самостоятелно изследване. Засега, въз основа на все още недостатъчни данни, положението изглежда така, че в източнославянските езици и в българския честотата на формите, идващи от лат. *Bohemia*, е по-висока, отколкото в другите южнославянски езици и полския.

⁵ Вж. Роус и др. 2006: 19, 20.

естествените географски имена, за да може по този начин да бъде подчертана принадлежността към „по-прогресивната“ част на света. За илюстрация посочваме означаването на тогавашните републики на СССР, където напразно ще търсим Украйна, Литва или Казахстан – системно се използваха формите Украинска ССР, Литовска ССР, Казахска ССР и т.н.⁶

IV. През 1993 година е обновена самостоятелната чешка държава, въпреки че огромната част от чехите не възприема разпадането на Чехословакия като постигане или обновяване на самостоятелността и като освобождаване от надмощието на някакъв доминиращ политически субект (за разлика от повечето нови държави от Средна и Източна Европа), а по-скоро като загуба на част от своята държавна територия, от „своята“ Чехословакия. Равнодушието от чешка страна е отчасти разбираемо. Самостоятелността на Чехия е постигната пасивно с отделянето на Словакия от Чехословакия. Самостоятелната (или по-скоро самотната) Чехия всъщност беше поставена на тепсия на чехите изневиделица, без никой от гражданите на Чехия изрично да го е желал. Чехите смятаха, че битката за собствена държава е приключила веднъж завинаги след Първата и след Втората световна война. Цялата горчивина и объркване, причинени от загубата на два пъти тежко извоюваната Чехословакия, у много чехи се трансформира, между другото, и в ирационална ненавист по отношение на съществуващото вече десетилетия географско наименование на (старо) новата родина на чехите, което, в течение на своята повече от 200-годишна история, търпеливо чакаше своя шанс и той се появи едва сега. Наименователният потенциал на топонима *Česko* можа да се реализира напълно едва в последното десетилетие на ХХ век. Можем да разберем горепосоченото отхвърлящо отношение, но в никакъв случай то не може да бъде прието, тъй като в крайна сметка с него може да се злоупотреби по всяко време за омаловажаване и поставяне под съмнение на международната позиция на Чехия. В другите славянски езици нямаше причина името на новата средноевропейска държава (дори самата държава) да бъде отричано, така че там съответното славянско наименование – независимо дали формата *Чехия/Чехия/Чэхия*, *Чешка/Češka* или *Czechy* – стана официалното и обичайно използваното име, което се употребява в писмената и устната комуникация за означаване на днешната Чешка република. „Републикирането“, т.е. функционалната и/или стилово неподходяща употреба на официалното (дълго) название вместо географското име в тези езици е според нашето мнение „експорт“ на чешката неинформираност и незнание и също така резултат от

⁶ По същия начин са се означавали републики на бившата СФРЮ (СР Сърбија, SR Hrvatska, СР Македонија и т.н.) – в тези случаи обаче не се е губило географско име, тъй като сръбохърватският узус на образуването на политическите наименования на държави е бил и все още е (*Adj*_x)–*Subst*–*Subst*_x, за разлика от традиционния чешки модел, който използва формула *Adj*_x–(*Adj*)–*Subst*_x, където г = географски признак (като Сърбия, Чешка...), к = форма на държавно управление (като република, кралство...), х = евент. друга, уточняваща характеристика на държава (като социалистическа, федеративна...).

влияние на английски език (например при превод на англоезични текстове), който – като единствен европейски език! – след 16 години съществуване на самостоятелна Чехия като че ли не е способен да отрази тази геополитическа реалност по съответния подходящ начин⁷.

V. Бохемия в славянските езици днес се означава по два начина – от една страна – с термин от латински произход (наричаме го за улеснение *Б-вариант*), най-вече в текстове от специализиран характер, от друга страна – със славянско наименование (т.е. *Ч-вариант*), често с необходимия ограничаващ атрибут „същинска“, „централна“, „стара“, „историческа“ и др. под. Необходимостта да се разграничават по-малките териториални единици е, естествено, много по-честа в специализираните (езиковедски, географски, политоложки, социоложки, исторически и др.) или официални текстове, които за разлика от ежедневната комуникация изискват значителна точност на изказването. Затова например преводът на политическото наименование *Protectorát Čechy a Morava* на български е поточен във вариант *Протекторат Бохемия и Моравия* вместо формата с Ч-вариант *Протекторат Чехия и Моравия*, която от днешна гледна точка е всъщност неправилна. Наименованието на Чешката комунистическа партия (*Komunistická strana Čech a Moravy, KSČM*) например в превод на руски би трябвало да бъде *Комунистическая партия Богемии и Моравии*, а не *КП Чехии и Моравии*. Няма да е грешен и по-свободният превод *КП Чехии*⁸. В ежедневната комуникация в славянските езици необходимостта от специално наименование на историческата земя Бохемия не се усеща, което е естествено – чуждите исторически териториални единици от по-ниска степен, още повече несъществуващи административно в настоящия момент, не са често срещана тема на неформални изказвания или на текстове от неспециализиран характер. Ако някой руснак или българин е бил в Чехия, за него не е важно дали е бил в Бохемия, Моравия или в Силезия, също както обик-

⁷ За перипетиите (не само) с официалното английско име на Чехия *Czechia* виж напр. Крейчи 2007. За факта, че все пак настават по-добри времена и на полето на английския език, свидетелства – от една страна, все по-голям брой английско-чешки и чешко-английски речници, в които формата *Cesko* е преведена с правилния еквивалент *Czechia*, но най-вече бележката на американския географ Александър Мърфи в увода на публикацията *The European culture area* (Мърфи и др. 2008: XV): „As for the names of independent countries, we have opted for commonly used Anglicized short forms rather than formal country names (Germany instead of Federal Republic of Germany or Bundesrepublik Deutschland). The one case that might be less familiar to readers concerns the Czech Republic. Increasingly one hears the short form Czechia. Even though that name is not as widely known as other truncations (e.g., Slovakia for the Slovak Republic), we have decided to use Czechia for consistency and to reflect its growing use in the country itself.“

⁸ Тъжен парадокс в това отношение е наименованието на чешкия футболен съюз, което звучи *Českomoravský fotbalový svaz*; това най-вероятно е единственият футболен съюз в света, в чието име не рефлектира името на държавата, където функционира. Така избраното име представлява композитум от историческите земи, а то изцяло безпричинно, освен това не е последователно от географска гледна точка (липсва Силезия). Гореспоменатото име, разбира се, много трудно се превежда на чужд език (проблемът произтича най-вече от погрешното възприемане на компонента *Česk-o-* като Ч-вариант), което представителите на ČMFS решиха със соломоново решение – английското име звучи *The Football Association of the Czech Republic* (виж <http://nv.fotbal.cz/shp.php>, цит. 11. VIII.2009 г.).

новеният чешки турист не се интересува от това, дали е посетил Далмация, Истрия или Славония – за него е важен фактът, че е бил в Хърватия⁹.

ЛИТЕРАТУРА

Крейчи 2007: Krejčí, P. *Czechia: devadesát let po vzniku Československa, patnáct let po jeho rozpadu, ale i deset let po naganském triumfu. // Klaudyán. Internetový časopis pro historickou geografii a environmentální dějiny* (www.klaudyan.cz), roč. IV/2007, č. 2, s. 51–58.

Лутерер, Шрамек 2004: Lutterer, I., R. Šrámek. *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 2. vyd. Havlíčkův Brod : Tobiáš, 2004.

Мърфи и др. 2008: Murphy, Alexander B., Terry G. Jordan-Bychkov, and Bella Bychkova Jordan. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2008.

Роус и др. 2006: Роус, Д., Ф. Чермак, Ј. Делова, К Витова. *Чешко-македонски речник*. Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2006.

⁹ За сравнение още можем да припомним, че по времето на Югославия не се ходеше на море в Хърватия, а именно в Югославия (чеш. „jedeme do Jugoslávie“ или фамилиарно „do Jugipu“, „do Jugošky“...). Това, че източното адриатическо крайбрежие е почти изцяло хърватско, не е знаел почти никой.